

Het Oost-Indisch rookgerei van VOC-dienaar Joan van Hoorn (1653-1711) en een Hollandse kleipijp met zijn portret

Bert van der Lingen (bertvanderlingen@tabakspijp.nl)

Joan van Hoorn

Joan van Hoorn (1653-1711) was een zoon van de Amsterdamse buskruitfabrikant Pieter Janszn. van Hoorn, die in 1663 met zijn familie naar Indië was vertrokken. Al in 1666-1668 ging hij op jonge leeftijd met zijn vader mee, op een gezantschapsreis naar de keizer van China. Daarna maakte hij, dank zij invloedrijke vrienden, snel carrière. Hij klom onder meer van assistent (1671) naar onderkoopman (1673), koopman (1676), secretaris van de Hoge Regering (1678) en Raad ordinair van Indië (1685). Uiteindelijk werd hij directeur-generaal (1691-1704) en Gouverneur-generaal (1704-1709), in welke functie hij in de portrettengalerij in de Raadzaal van het kasteel in Batavia werd opgenomen.⁸ (afb. 1)

In Oost-Indië was een systeem ontwikkeld waarbij het kapitaal op vrouwen werd vastgezet en op die wijze in eigen kring bleef. Door een huwelijk met een vermogende dochter aan te gaan vergaarde men fortuin en macht. Joan van Hoorn was driemaal getrouwd. Zijn eerste huwelijk met Anna Struys bracht hem niet alleen fortuin, maar ook veel lucratieve contacten.

Afb. 1 Joan van Hoorn met commandostaf

Tijdens dit huwelijk werd dochter Petronella Wilhelmina geboren, die bij terugkeer in Nederland trouwde met Jan Trip, de zoon van de burgemeester van Amsterdam en later met de vermogende Lubbert Adolf Torck, heer van Roozendael. Na het overlijden van Anna trouwde Joan in 1692 met Susanna van Outhoorn, de dochter van de toenmalige gouverneur-generaal Willem van Outhoorn. Zijn derde vrouw, Johanna Maria van Riebeeck, was de dochter van Abraham van Riebeeck, de zoon van Jan van Riebeeck, de stichter van de VOC-vestiging aan Kaap de Goede Hoop.

⁸ Dit schilderij is een moderne kopie naar het verloren gegaan origineel van Cornelis de Bruyn uit 1706. (Rijksmuseum Amsterdam)

Gouverneur-generaal

De VOC had kamers (vestigingen) in Amsterdam, Middelburg, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen, die ieder een aantal directeuren afvaardigden. Zij werden, naar hun aantal, de 'Heren XVII' genoemd en vormden de hoofddirectie. In het kasteel van Batavia (Jakarta) stond het bestuurscentrum van de VOC in Azië. Hier berustte het hoogste gezag bij de Gouverneur-generaal en Raad van Indië. De Gouverneur-generaal was de eerste en de Directeur-generaal de tweede persoon in de Raad. De laatste had het toezicht over alle Compagnieshandel in Azië. De gezaghebbers in Batavia waren ondergeschikt aan de Heren XVII in Nederland aan wie ze jaarlijks rapporteerden. Omdat de instructies uit Nederland lang onderweg waren, de reis duurde gemiddeld acht maanden, opereerden ze in de praktijk veelal zelfstandig.

In 1701 werd Van Hoorn benoemd tot Gouverneur-Generaal als opvolger van zijn schoonvader Willem van Outhoorn. Hij weigerde deze functie tenzij een drietal door hem aangewezen hoge ambtenaren in de Hoge Indische Regering werden opgenomen. Ook had hij geen vertrouwen in de Raad van Indië, waaronder zijn latere schoonvader Abraham van Riebeeck. Toen de Heren XVII akkoord gingen met zijn eis, aanvaarde hij in augustus 1704 alsnog de functie van Gouverneur-Generaal, die hij tot 1709 zou bekleden.⁹ Tijdens de beginjaren van zijn bestuur heerste de Eerste Javaanse successie oorlog (1704-1708). De VOC wilde zich hier niet in mengen maar moest uiteindelijk toch positie kiezen. Van Hoorn sloot een contract met Mataram waarbij West-Java aan de Compagnie werd afgestaan. Van Hoorn was ook bekend vanwege zijn aandeel in de aanplant van koffie, met name in de Preanger op Java. Rond 1700 kwam 90 procent van de koffie uit Mokka (Jemen), waar de Turkse kooplieden de prijzen bepaalden. Van Hoorn was met de koffiecultuur gaan experimenteren om deze kooplieden uiteindelijk buiten spel te zetten.

Terugkeer naar Nederland

In maart 1708 werd Van Hoorn op eigen verzoek ontslagen en droeg zijn functie over aan zijn schoonvader Abraham van Riebeeck. Hij vertrok als commandeur van de retourvloot naar Nederland, waar hij in juni 1710 arriveerde. In november van dat jaar kocht hij een huis op de Herengracht

⁹ www.vocsite.nl/geschiedenis/personalia/vanhoorn

in Amsterdam, maar overleed al op 21 februari 1711, nog geen acht maanden na aankomst in Nederland. Na zijn overlijden werd een staat en inventaris van de nagelaten bezittingen en schulden opgemaakt.¹⁰ Hij liet het voor die tijd fabelachtige vermogen na van bijna 1,5 miljoen gulden, waaronder een groot aantal waardepapieren en veel Oost-Indische en Japanse voorwerpen, zoals textiel en porselein.

Afb.2 Kwispedoor, h.17,2 cm, Arita, Japan 1671-1690 (Groninger Museum)

Rookgerei in de woning aan de Herengracht

Aan rookgerei (zie tabel) had Joan van Hoorn verschillende Oost-Indische voorwerpen in bezit. Van een aantal is de herkomst onbekend, maar gezien de korte periode tussen zijn aankomst en overlijden is de verwachting dat het merendeel hiervan afkomstig was uit Azië. Vooral in Batavia werd fraai zilverwerk gefabriceerd.

In de keuken aan de Herengracht stond een kleine tinnen kwispedoor van weinig waarde, die waarschijnlijk door het personeel werd gebruikt. In de zijkamer had hij de beschikking over twee grote porseleinen kwispedoores van 3 gulden per stuk. De totale waarde hiervan was gelijk aan 30 porseleinen kop en schotels. Gezien de hoge prijs behoorden ze waarschijnlijk tot het grootst verkrijgbare formaat van ca.17-20 cm (afb. 2), terwijl de standaard kwispedoor een gemiddelde hoogte heeft van ca.8-13 cm. De exclusiviteit valt ook af te leiden uit het feit dat in de jaren 1735-1793 door de VOC gemiddeld tussen de 28 en 36 cent betaald voor een standaard kwispedoor van Chinees porselein.¹¹

¹⁰ Stadsarchief Amsterdam, Notarieel archief (not. Michiel Servaes), inv.nr. 5006, aktenr. 155, Staat en inventaris van de boedel van Joan van Hoorn, gewezen Gouverneur-generaal van Nederlands Indië en van Johanna Maria van Riebeek, 20-10-1711 en ibid. aktenr. 219, scheiding van de boedel, 12-12-1711.

¹¹ Bert van der Lingen, Archeologische fragmenten uit Nieuwkoopse bodem: Chinese kwispedoor. *Rondom Niewecoop* 16e jrg, nr. 4, 2006, p.21-4.

Afb.3 In Amsterdam gevonden Sawasa tabaksdoos, 18de eeuw. (privé collectie)

Kostbaar zijn de zeven gouden snuifdoosjes met een waarde van ruim 381 gulden, vier zilveren tabaksdozen van 72 gulden en zeven zilveren kwispedoores van 122 gulden. Van nog een andere zilveren kwispedoor en een zilveren tabakskomfoor is de waarde niet bekend. Bijzonder is het Japans en Tonkins rookgerei tussen het bezit van Van Hoorn. Mogelijk had hij dit op bestelling naar Batavia over laten komen. In de zijkamer staan nog twee goedkope *kwispedoortjens* van Japans lakwerk die samen op een gulden worden gewaardeerd. Daarnaast heeft hij drie tabaksdozen, vijf snuifdoosjes van 'Japans savas' en drie tabaksdozen en negen snuifdoosjes van 'Tonquins savas'. Sawasa werd in de achttiende eeuw tegelijkertijd in Japan en Tonkin (het noorden van het huidige Vietnam) vervaardigd.¹² Het is een legering van koper met diverse

aantal	voorwerp	materiaal	waarde
1	Kwispedoor	Tin?	onbek.
2	Kwispedoor (groot)	Porselein	6,00
7	Snuifdoosjes	Goud	381,00
4	Tabaksdozen	Zilver	72,00
7	Kwispedoor	Zilver	122,00
1	Kwispedoor	Zilver	?
1	Tabakskomfoor	Zilver	?
2	Kwispedoor	Japans lakwerk	1,00
3	Tabaksdozen	Japans savas	54,00
5	Snuifdoosjes	Japans savas	25,00
3	Tabaksdozen	Tonquins savas	15,00
9	Snuifdoosjes	Tonquins savas	18,00
2	Pijpen (200 gram)	Goud	<u>225,80</u>
		Totaal	919,80

Rookgerei in de boedelinventaris Joan van Hoorn, 20-10-1711.

¹² In de archieven wordt Sawasa o.a. geschreven als sawas, souassa en sawasse.

andere metalen, met een zwart en goud oppervlaktebehandeling die een combinatie is van zwarte lak en vuur vergulden.¹³ Het Japanse sawasa werd over het algemeen hoger gewaardeerd. Dit zien we ook terug bij de nalatenschap van Van Hoorn, waar de Japanse snuifdozen gemiddeld 2,5 keer duurder waren en de Japanse tabaksdozen gemiddeld ruim 3,5 keer duurder dan de Tonkinse dozen. Een dergelijke tabaksdoos, die waarschijnlijk op een VOC-schip naar Nederland is gekomen, werd een aantal jaren geleden in Amsterdam gevonden. (afb. 3)

Het meest bijzondere en exclusieve rookgerei dat Joan van Hoorn vanuit Batavia meenam waren twee gouden pijpen met een totaal gewicht van bijna 200 gram. Ze vertegenwoordigden samen een waarde van 225 gulden en 16 stuivers. Gezien de vele Japanse voorwerpen gaat het zeer waarschijnlijk om pijpen die vanuit de VOC-factorij te Dejima (Nagasaki) waren meegenomen naar Batavia en daar werden verhandeld of ze waren op speciale bestelling geleverd. Deze zogenaamde *kiseru* hebben een extreem kleine tabaksketel, die niet geschikt is om de grof gesneden Hollandse tabak te roken. De haarfijn gesneden Japanse tabak is met een paar kleine trekjes opgebrand en het lijkt niet aannemelijk dat de Hollandse rokers, die in deze tijd gewend waren aan pijpen met een veel grotere inhoud, zich hier comfortabel bij voelden. Metalen *kiseru*, waaronder ook van zilver, werden door VOC-dienaren mondjesmaat meegenomen, maar niet eerder werden er gouden pijpen genoemd. Ook bestaan er geen aanwijzingen dat deze pijpen door Europeanen werden gerookt. Ze zullen voornamelijk als investeringsobjecten of als verzamel object voor een rariteitenkabinet zijn aangekocht. In Nederland is in ieder geval één koperen Japanse *kiseru* bekend uit een archeologische context. Deze pijp is in Amsterdam opgegraven.¹⁴

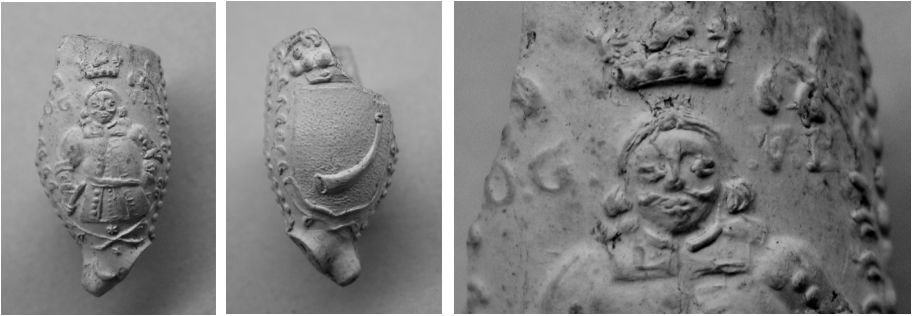
Kleipijp met portret Joan van Hoorn

Naast de hierboven genoemde rijkdom is er een pijp bekend van geheel andere kwaliteit en bedoeld voor publiek met een geheel ander status. Het is een in Gouda gemaakte kleipijp die Joan van Hoorn als Directeur-

¹³ In het Japans betekent *sawasu* 'het aanbrengen van een dunne laag zwarte lak om te voorkomen dat het oppervlak gaat glimmen'.

¹⁴ Nagasako, Shinya, 'Alloy composition of metal smoking tools using EDX analysis. In search of the prototype *kiseru*', Papers of the symposium *VOC and the Netherlands-Japan exchange*. Tokyo, 2010, p.139, Fig. 1, no. 3-4.

generaal van de VOC memoreert. (Afb. 4) Er zijn slechts enkele pijpen bekend met afbeeldingen van personen die in verband kunnen worden

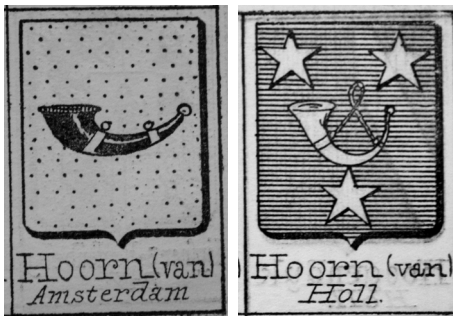

Afb. 4 en 5 Van Hoorn met D.G.V.H. en familiewapen (Coll. Han van Leeuwen.)

gebracht met de VOC. Eerder werd in dit blad een pijp beschreven met betrekking tot Gustaaf Willem baron van Imhoff, Gouverneur-generaal van de VOC.¹⁵ Dergelijke pijpen zijn gemaakt in de traditie van de bekende wapenpijpen en vinden hun oorsprong rond het midden van de achttiende eeuw. De pijp die Van Hoorn memoreert is echter van een vroeger model met een trechtervorm uit de jaren 1690-1710 en is tot op heden de vroegst bekende kleipijp in relatie tot de VOC.

De Directeur-generaal staat met commandostaf afgebeeld onder een kroon tussen bladertakken op de linkerkzijde van de ketel, tussen de letters D.G. (Directeur-Generaal) en V.H. (Van Hoorn). (Afb. 5) Op de rechterzijde van de ketel zien we een familiewapen met een hoorn op een geruwde achtergrond.

De vormnaden aan de achterzijde en steelzijde van de ketel zijn bedekt met een dubbele rij blaadjes. Opmerkelijk genoeg komt het familiewapen op de pijp niet overeen met dat van Joan van Hoorn.

Afbeelding.6. Familiewapens Van Hoorn (Rietstap).

¹⁵ Cees Faas, 'Compagniespijpen', *PKN*, jrg. 12, nr. 48, p.182-9 en Jan van Oostveen, 'Lang leve de Gouverneur', *PKN*, jrg. 33, nr. 131, 2011, 2342-8.

Kennelijk was de pijpenmaker, die de vormgraveur opdracht gaf de persvorm te snijden, niet op de hoogte van de juiste voorstelling van het wapen. Het wapen op de pijp is namelijk een hoorn zonder riem op een geruwde ondergrond, terwijl het wapen van Joan van Hoorn drie sterren rond een hoorn met een riem heeft.¹⁶ (afb. 6) In het Rijksmuseum te Amsterdam bevindt zich een achtkantig gelakt Japans doosje uit het bezit van Joan van Hoorn waarop het familiewapen met sterren is afgebeeld. (afb. 7)

Afb. 7. Japans doosje in goudlak uit bezit Joan van Hoorn. (Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. NG-BR-717).

Gezien de afkorting D.G. lijkt het aannemelijk dat de pijp kort na 1691 is gemaakt naar aanleiding van de installatie van Van Hoorn tot Directeur-generaal. Hij hield deze functie tot 1704, toen hij officieel tot Gouverneur-generaal werd geïnstalleerd. Ook bestaat de

mogelijkheid dat de pijp kort na zijn overlijden in 1711 werd gemaakt. De vraag is waarom Joan van Hoorn op een pijp werd afgebeeld. Dit zal vooral te maken hebben gehad met de verhalen die in de Republiek over hem de ronde deden. Veel laag betaalde VOC-dienaren vertrokken naar Oost-Indië in de hoop rijk te worden, zoals enkele van hun voorgangers dat hadden gedaan. Van Hoorn was zo iemand. Zijn naam stond in de Republiek gelijk aan rijkdom, pracht en praal. Er werd over hem verteld dat hij in Oost-Indië een vermogen van 10 miljoen gulden zou hebben vergaard. Dat blijkt achteraf overdreven. Zoals vaker met sensationele anekdotes werd ook dit verhaal in de loop der tijd mooier gemaakt dan het in werkelijkheid was. Maar zelfs als men de ware omvang van zijn vermogen had geweten, zou het nog steeds enorm tot de verbeelding hebben gesproken van de werkman, die met nog geen 10 gulden per maand thuis kwam en met moeite een pijpje met de afbeelding van de Directeur-generaal kon kopen.

¹⁶ J.B. Rietstap, *General illustrated armorial*, 1953, Dl. 5.

Wie is deze persoon? Twee auteurs hebben een verschillende mening over de identiteit van de afgebeelde man. Zie artikelen op pagina 2474 en 2481.

Een versierde pijpenkop met de gekroonde dubbele adelaar, het wapen van keizer Maxmiliaan. Het hielmerk is de fruitben van Jan Nieuwveld. Zie artikel op pagina 2464.

E. GUBBELS, ROERMOND

GROOTHANDEL en IMPORTEUR van TABAKSPIJPEN
en ROOKERSBENODIGDHEDEN

POSTCHEQUE EN GIRO: No. 40241
TELEFOON No. 733

ROERMOND, 1 Januari 1936
Godsweetersingel 44

Order No. 12315

Verp.:

REKENING

VOOR

*Van Leeuw al Engels
Roermond*

Vr. No.	Doz.		Art No.		Prijs per Doz.	Totaal Prijs
	2	<i>Tabakspijpen</i>	<i>bedoren</i>		3 30	9 90
	3		<i>breukidee</i>		3 -	9 -
	2		<i>nieu</i>		2 50	8 10
	2 7/8		<i>Pick stick</i>		2 -	5 75
	2		<i>Amada</i>		5 40	10 80
			<i>Tabak</i>		17 -	50 20
					17 -	67 40

Een nota van Elbert Gubbels uit 1936, waarin de prijzen van een aantal soorten pijpen staan vermeld. Een uitgebreid artikel over de groothandel in tabaksbenodigheden van de firma Gubbels staat op pagina 2468.

Kwispedoor,
hoogte 17,2 cm,
Arita, Japan 1671-
1690 (Groninger
Museum). Zie
artikel op pagina
2474.

Achtkantig gelakt Japans doosje uit het bezit van Joan van Hoorn waarop het familiewapen met sterren is afgebeeld. (Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. NG-BR-717). Zie artikel op pagina 2474

NEDERLAND